järsku veeru lõpevad (Piiri, Meloni, Marja uul j. t.). Täisnurgi kaateteiks murti plaanil isegi vana Tallinna maantee, mis kulges enne hüpotenuusina Jüri väljaku kohalt ja mille jooksu võib tänapäeval uulirindelt taandatult sargade sisemuses vanemate majade frondena tähitella.

Hoonestamise levimine oleneb veel mitmeti asemeoludest. Geneetilisel planigrammil (XLII) näeme, et linna arenemisel tublisti välditakse lammi madalamaid ning niiskemaid osi. Eriti markantselt veel 1837. a., kus linna levimine on orulammi kohal pärsitud, kõrglammil ja veerul ning perveserval aga edendatud. See näitab, kuidas väikelinnades — Saksas kinnistab seda nähtust Geisler Wittenbergi kohta (59) — palju rohkem olenetakse soodsast aluspõhjast kui suurlinnades, kus ka äärmiselt kallid vundamentimised on veel rentabiilsed. Niipea aga kui väikesel linnal esinevad levimise teel aluspõhja — pinnamoe ja veestiku — takistused, lakkab asustamine, vähemalt niikauaks, kuni abinõud leitakse nende ületamiseks. Siiski on lammi uhtalad linna loodeosas veel tänapäevani hoonestamata ja ainult aiad ning niidud pööravad oma tagumikud jõe äärde.

Võrreldes (Tartu III linnajao) Holmitaguse ja Kaagilinna topograafiat möödunud sajandi esimesel poolel, general-nivellement'i 1879. a. (1) ja tänapäeval (26), näeme, et loomulik terrään on seal teissugune olnud. Asustatud uulel on elamute ümbrusis hooves ja aius rohkesti kunstlikult kuhjatud. Hiljemini on kivitamisel uule veel tunduvalt kõrgendatud, nagu see tolleaegsete isohüpside plaanil silmatorkavaim on Raekoja uulil Pika ja Uue uuli vahemikus; sedasama näeme Kivi, vähem Mäe j. t. uulel. Teiselt poolt on juba A. Brock (1) selle peale tähendanud, et eriti lammikaldale risti kuhjatud uulide tehiskünnised pinnase drenaaži halvendavad ning sarasisemisi „tehislompe" põhjustavad. Selliseid roheneva vetikkamaraga rohtukasvanud tiike, kus vesi vihmaseil ajul laiguliselt vastu helgib, näeme mitmel pool tänapäevalgi Holmitagusel ja Kaagilinna aius-hooves, märksamini siiski Raekoja uuli ning Fortuuna kaare vahemikus, kus jõe-äärne vall endise jõehaarandi (täidetud XVIII sajandi lõpul) madalamat joome paisutab ja kuhu vallipuhandanud suurvesi tavaliselt lombena või väikese järvikuna koguneb (vt. ptk. voodne rütm).

Paigalisest toimingust tuleb otsida ka vastolu Aia- ja Kaagilinna vahel. Valdavate lääne- ja lääneedela-tuulte vastu, s. o. hea õhu järele on läinud kõigis atlantiliste õhuvoolude mõjustatud Põhja- ja Läänemeremaade linnades paremiku asustamine. Seda näeme ka Tartus, kus läändesuundumine („Zug nach Westen!") on märgatav mitte üksi tänapäeva Toomitaguses (vrdl. valdavate tuulte suunda, ptk. voodne rütm), Aialinna ja vast-tekkiva Tammelinna näol (vt. toastamise ja elustamise planigrammid XXIV, XXV), vaid see nähtus esildus juba 18./19. sajandi siirdumisel, mil avalinna laienemisel levis paremik oru lääne- ja edelapervele, aga kirdelammile ja veerule kehvemad rahvakihid. Kahtlemata kõnelesid siin kaasa ka aluspõhja tingimused, mis olid niiskel Holmitagusel lammil palju halvemad kui oru edelaveerul (Lillemäe-tagune) ning -pervel (Aialinn). Kõige pealt on säilinud siin mõned „hoovikud" ja neid mitmeti mainivad vormid, mis kindlamalt tõendavad paremiku läändesuundumist. Hoovikud („Höfchen") (122) olid väljaspoool „linna" asuvad jõukamate kodanikkude, enamasti küll Lõuna-Eesti (Liivimaa) mõisnikkude krundid ruumikate eramajadega aiarikkas ümbruses. See hoovik esineb igal pool „Baltimaal", kuid pole põrmugi sugulane indigeense taluelamuga. Pigemini mainib temas midagi balti mõisaelamut *en miniature*. Ta on isegi lahedamaiks elamustingimusiks ehitatud kui vastav tüüp Saksamaal (Tilsit, Königsberg, Meemel), ja arhitekt H. Pirangil on õigus, kui ta seda loeb „balti saksavereliseks loominguks". Hooviku õitseng kestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi keskpaigani, s. o.

Tartu, lk. 373